

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ І СПОРТУ УКРАЇНИ

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Н. Є. Герасімова

І. В. Герасимова

**ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ:
ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ**

ЧЕРКАСИ - 2026

УДК 159.992.6+37.015.3] (038)

Г-37

Рецензенти:

С. М. Аврамченко – кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри прикладної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

А. А. Балицька – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та медичної психології Черкаської медичної академії

*Рекомендовано до друку засіданням кафедри педагогіки і психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(протокол №1 від 26.08.2026 р.)*

Г-37 Герасімова Н. Є., Герасімова І. В.
Вікова та педагогічна психологія: понятійний апарат. Навчальний термінологічний словник.– Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2026. – 62 с

УДК 159.992.6+37.015.3] (038)

ISBN 978-966-353-270-7 © ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2026

© Н.Є. Герасімова, 2026

© І.В. Герасімова, 2026

ПЕРЕДМОВА

Шановні студенти, майбутні колеги!

Ви тримаєте в руках термінологічний словник з вікової та педагогічної психології – навігатор лабіринтами двох фундаментальних дисциплін, які є основою професійної компетентності будь-якого сучасного педагога, вихователя чи практичного психолога.

Професія інженера людських душ (а саме так часто називають освітян) унікальна тим, що її об'єктом і суб'єктом є людина, яка постійно змінюється. Дитина в дитячому садку, молодший школяр, бунтівний підліток, студент чи доросла людина, яка прийшла на курси перекваліфікації – кожен із них потребує особливого підходу. Вікова психологія дає нам відповідь на питання «Чому вони поведуться саме так у цьому віці?», а педагогічна – «Як ефективно організувати їхнє навчання та виховання, враховуючи ці особливості?».

Проте, перш ніж навчитися бачити приховані мотиви дитячої поведінки чи проектувати успішні освітні стратегії, необхідно опанувати мову науки. Наукова термінологія – це не просто набір складних слів для зазубрювання перед іспитом. Це інструмент мислення. Коли ви чітко розумієте різницю між «навчанням» та «научінням», коли усвідомлюєте, що ховається за поняттями «зона найближчого розвитку», «сензитивний період» чи «криза ідентичності», ви починаєте бачити педагогічний процес не поверхнево, а на рівні його глибинних психологічних механізмів.

Структура та особливості словника

Цей словник створено з урахуванням сучасних тенденцій у психолого-педагогічній науці та вимог вищої школи. Матеріал охоплює понятійний апарат двох взаємопов'язаних галузей:

1. Вікова психологія (психологія розвитку) розкриває закономірності психічного онтогенезу від народження до пізньої дорослості. Особлива увага приділена провідним

видам діяльності, віковим новоутворенням та кризам розвитку, які є рушійними силами становлення особистості.

2. Педагогічна психологія фокусується на психологічних аспектах освітнього процесу: психології навчання, виховання, педагогічної діяльності та взаємодії між учасниками освітнього процесу (вчитель – учень, викладач – студент).

Усі терміни подано в алфавітному порядку, що полегшує пошук. Статті словника містять не лише лаконічні дефініції, а й, де це необхідно, коротке розкриття контексту: наукові школи, в межах яких виникло поняття (наприклад, біхевіоризм, психоаналіз, гуманістична чи когнітивна психологія), а також прізвища авторів концепцій.

Навіщо цей словник саме вам?

Сучасний інформаційний простір перенасичений життєвою («поп-») психологією. Інстаграм-експерти та тикток-коучі часто викривлюють наукові поняття, перетворюючи їх на зручні, але пусті ярлики. Завдання університетської освіти – сформувати у вас академічну культуру та критичне мислення.

Цей словник стане вашим надійним помічником під час:

- підготовки до семінарських і практичних занять;
- написання курсових, дипломних та наукових робіт;
- проходження педагогічної та виробничої практики, де кожне теоретичне поняття раптом «оживе» в реальній поведінці дітей;
- підготовки до екзаменаційних сесій.

Пам'ятайте: педагогіка без психології – сліпа. Можна бездоганно знати методику викладання математики чи мови, але якщо ви не розумієте, як працює увага 7-річної дитини, або які психологічні новоутворення визначають поведінку 14-річного підлітка, ваші зусилля будуть марними. Психологічні знання – це той міст, який дозволяє вчителю достукатися до учня.

Поради щодо роботи зі словником

Не намагайтеся просто зазубрювати текст. Читаючи дефініцію, запитуйте себе: «Як це виглядає в реальному житті?».

Якщо ви вивчаєте термін «децентрація», згадайте, як маленькі діти щиро вірять, що сонце ходить за ними по п'ятах. Якщо розбираєте «акцентуації характеру», спробуйте проаналізувати поведінку героїв ваших улюблених книг чи фільмів. Тільки через пропущення теорії через фільтр власного досвіду та спостережень народжується справжнє розуміння.

Сподіваємося, що це видання стане для вас не просто довідником, який відкривають перед заліком, а настільною книгою, що закладе міцний фундамент вашого професійного майбутнього. Психічний розвиток людини – це дивовижний і складний процес. Бажаємо вам захопливого занурення в його таємниці!

З повагою та вірою у ваш професійний успіх, Авторитетні укладачі

Аа

Абстрактне мислення – один із найскладніших, специфічно людських видів мислення, що передбачає розуміння та використання понять, термінів та інших абстрактних категорій.

Автоекстазія – дії приреченої людини, спрямовані на прискорення власної смерті.

Авторитет (від лат. *Autoritas* – влада, вплив) – загальновизнаний вплив окремої людини або колективу, організацій у різних сферах суспільного життя. Авторитет – визнання значущості, престижності певної посади, відповідності особи, яка її обіймає.

Авторитет учителя – загальновизнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на ньому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність.

Агресивність – емоційний стан або особистісна риса людини, що характеризується грубістю, нестриманістю, прагненням невмотивовано заподіяти шкоду іншим людям.

Агресія – дії чи наміри людини заподіяти навмисну шкоду іншим чи собі, прояви ворожості, нападу тощо.

Адаптація – в широкому розумінні - пристосування до подразників, зовнішніх умов існування. Найчастіше проявляється в людини як сенсорна – зміна чутливості як реакція пристосування аналізатора на подразник, і соціальна – процес та результат активного пристосування людини до нових умов соціального середовища. Адаптація (як механізм соціалізації) – пристосування дитини до вимог дорослого, ототожнення з ним та наслідування його поведінки.

Адекватність – філософське поняття, що вживається в психології як відповідність суб'єктивних образів психіки людини об'єктивній дійсності (наприклад, сприймання, уяви, самооцінки). Також вживається у виявленні співвідношення рівня психічного розвитку певного індивіда віковим нормам.

Акме (в психології) – вершина розвитку особистості, досягнення найвищої точки її розквіту.

Акселерація – явище прискорених темпів фізичного розвитку та фізіологічного дозрівання дітей та підлітків, що вивчається з ХХ століття.

Активізація процесу навчання – удосконалення методів та організаційних форм навчально–пізнавальної роботи учнів, яке забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність школярів у всіх ланках навчального процесу.

Активізація у викладенні – діяльність, спрямована на стимулювання процесу усвідомлення учнями їх загальних інтересів і потреб як єдиної групи, визначення необхідних засобів та активних дій для досягнення усвідомлених цілей. Ця діяльність охоплює широке коло організаційних і навчальних заходів.

Активність (як фактор психічного розвитку) – умова і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності.

Активність особистісна – здатність особистості до виконання певного виду діяльності та цілеспрямованого перетворення нею навколишнього середовища і самої себе.

Акцентуація рис характеру – надмірне посилення окремих рис характеру людини, крайній варіант норми, що може викликати особистісні проблеми.

Альтернативне навчання – процес, спрямований на більш широке задоволення потреб учнів шляхом індивідуального добору нетрадиційних навчальних закладів, змісту, форм і методів освіти на протигагу офіційній загальноосвітній школі. Поняття альтернативного навчання може бути досить широким і включати приватні та авторські школи, школи зі спеціалізованим нахилом (мистецтво, природничі науки, мови, математика тощо), школи для серйозно мотивованих учнів, школи для обдарованих, школи для малоздібних, школи з акцентом на основні предмети і школи для учнів, які відрізняються озлобленістю і деструктивністю.

Амбівалентність емоційна – суперечливе переживання людиною двох протилежних емоцій чи почуттів одночасно до одного об'єкту (любові і ненависті, радості і суму), поведінкова

– прагнення до одночасних дій в двох протилежних взаємовиключних напрямках.

Амбідекстрія (від лат. *ambo* – обидва, *clexter* – правий) – двоправорукість, однакова вправність обох рук.

Амнезія дитинства – феномен психіки людини, що виявляється в забуванні подій перших 3-4 років життя.

Анальна стадія (за Фройдом) – друга стадія психосексуального розвитку, впродовж якої чуттєва насолода дитини пов'язана з процесами дефекації.

Андрогінність – поєднання в психіці людини водночас жіночих та чоловічих властивостей. Андрогінна особистість вибирає в себе кращі статеворольові ознаки, тому має високі показники психологічної гнучкості та адаптивності.

Анкетування – метод психологічного чи соціального дослідження, що здійснюється на основі письмового опитування значної кількості людей за певним підбором запитань – анкетою.

Аутосоціальність – перша стадія соціального розвитку, в якій дитина задовольняється грою наодинці.

Афект неадекватності – негативний емоційний стан, переживання суб'єктом уявної несправедливості і неадекватної образи в ситуації невдачі при запереченні власної провини та відповідальності.

Бб

Базова довіра (за Е.Еріксоном) – позитивне емоційне ставлення дитини до оточуючого соціального світу, що формується при наявності психологічної атмосфери любові, тепла і підтримки зі сторони дорослих.

Бесіда (як діагностичний психологічний метод) – метод отримання інформації на основі усного спілкування із досліджуванним за гнучким планом.

Білінгвізм дитячий – одночасне оволодіння дитиною двома мовами.

Біографічний метод – метод психології, що базується на з'ясуванні впливу життєвих подій на психологічні якості особистості.

Біологічний фактор психічного розвитку – базові

індивідні властивості людини, що виступають основою, вихідним чинником становлення особистості.

Близькість (за Е.Еріксоном) – тип тісних позитивних емоційних стосунків особистості з іншою людиною, що приносить взаємне задоволення, сприяє формуванню ідентичності та збереженню індивідуальності.

Бондінг – підтримуючий емоційно-тілесний контакт батьків з новонародженим, спрямований на подолання почуття самотності і незахищеності малюка внаслідок різкої зміни середовища його існування.

Вв

Важковиховуваність – явище несприймання чи опору дитини виховному впливу дорослих, що має стійкий характер і потребує спеціальних корекційних психолого-педагогічних заходів.

Вербальний – словесний, мовний.

Вербальний (від лат. *verbum* – слово) – словесний, мовний, усний.

Вередливість дитяча – один із проявів неслухняності, що виявляється у швидкій та недоречній зміні бажань дитини.

Вибір професії – свідоме формування людиною власних професійних інтересів для оптимальної самореалізації в трудовій діяльності.

Види педагогічних конфліктів – 1) конфлікти діяльності, що виникають у ході виконання учнями навчальних завдань; 2) конфлікти поведінки (учинків), що виникають з приводу порушення учнем правил поведінки в школі, на уроках, поза школою; 3) конфлікти стосунків, що виникають в емоційно–особистих стосунках учнів і вчителів.

Вирішення конфлікту – відновлення нормального спілкування між партнерами за спілкуванням.

Вік – 1) тривалість життя живої істоти;

2) конкретний період цього життя.

Вік психологічний – конкретний, обмежений в часі етап психічного розвитку індивіда, що характеризується сукупністю закономірних типових психологічних змін та якостей.

Вікова психологія – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її онтогенезу. Внутрішні етичні інстанції (як новоутворення дошкільного віку) – засвоєні дошкільником моральні норми, які регулюють його поведінку у відповідності до соціальних вимог і діють у дитини й при відсутності контролю дорослих.

Віковий годинник – внутрішній часовий графік життя особистості, за яким вона визначає відповідність своїх життєвих подій ключовим соціальним подіям періоду дорослості.

Внутрішній план дій (як новоутворення пізнавальної сфери молодшого школяра) – спроможність дитини здійснювати попереднє, мислене планування подальших дій.

Внутрішня позиція школяра (як новоутворення психіки дитини молодшого шкільного віку) – сформоване загальне позитивне ставлення дитини шестирічного віку до шкільного навчання, її готовність до виконання вимог вчителя, визнання його авторитету.

Учення про надзавдання – один з головних принципів системи К. С. Станіславського; це те, до чого мусять бути спрямовані творчі пошуки автора і його сценічна майстерність.

Гг (Гг)

Гендер – соціальна характеристика людини, що виявляється в певній стереотипній поведінці, яка відповідає маскулінным (чоловічим) чи фемінінним (жіночим) ознакам.

Гендерна роль – існуюча в даній культурі модель статевої поведінки, яку засвоює індивід в процесі соціалізації.

Гендерна соціалізація – засвоєння та відтворення індивідом притаманних певному соціальному докілью статевоповідних нормативів поведінки.

Генеративність (за Еріксоном) – прагнення дорослої людини психологічно увічнити себе шляхом здійснення довготривалого і значимого внеску в оточуючий світ.

Геніальність (від лат. *genialis* – притаманний генієві, плідний) – особистісна характеристика людини, найвищий ступінь її обдарованості, таланту.

Геній (від лат. *genius* – геній, дух) – людина, якій притаманна найвища творча обдарованість – геніальність.

Генітальна стадія (за З.Фройдом) – стадія психосексуального розвитку індивіда, впродовж якої формуються та виявляються зрілі гетеросексуальні стосунки.

Геронтогенез – заключний період життя людини, що починається після 60-ти років.

Геронтопсихологія – галузь вікової психології, що вивчає психологічні особливості людей похилого віку.

Гетеросоціальність – завершальна стадія соціального розвитку, в якій людина прагне створити та підтримувати зв'язки з представниками обох статей.

Гомосоціальність – друга стадія соціального розвитку, в якій дитина надає перевагу спілкуванню з представниками своєї статі.

Гордість за досягнення (як психічне новоутворення особистісної сфери дітей раннього віку) – переживання дитиною позитивних емоцій радості, гордості внаслідок успішно виконаних дій.

Гра (як провідна діяльність дошкільнят) – діяльність, в якій діти імітують ролі дорослих, відтворюючи в уявних ситуаціях їх життя, працю та стосунки.

Група референтна – реальна чи уявна суспільна формація, на норми, цінності якої орієнтується певний індивід, та в якій він може найкраще виразитись як особистість.

Гуління – стадія розвитку мовлення немовляти, що виявляється у несвідомій грі базовими фонемами (типу „гу”, „агу”). Завданням цієї стадії є розробка мовленнєвого апарату дитини.

Гуманізація освіти – 1) центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку виховних компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої думки; 2) гуманістичний напрям у педагогіці, олюднення, утвердження особистості як найвищої соціальної цінності, прагнення виховувати людину з усіма атрибутами, що належать феномену людства.

Дд

Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від правових та моральних суспільних норм. Девіантна поведінка є однією із ознак важковиховуваності дитини.

Деадаптація шкільна – різновид соціальної деадаптації, що виявляється у ускладненому або малоефективному пристосуванні дитини до нових суспільних обставин в умовах шкільного навчання.

Делінквентна поведінка – різновид девіантної, поведінка протиправного, злочинного характеру.

Депресія – тривалий негативний емоційний стан людини, емоційний розлад, що супроводжується почуттям пригніченості, тотальної апатії, зниження активності у всіх сферах психічного та фізичного життя людини. Депресія виникає внаслідок фізичних, психічних захворювань або як реакція на складні життєві обставини.

Децентрація емоційна – спроможність особистості відволікатись від власних емоційних переживань і сприйняти емоційний стан іншої людини.

Децентрація мислення (як новоутворення пізнавальної сфери дошкільників) – здатність дитини до врахування думок чи позицій інших людей при вирішенні мислених завдань.

Дивергентне мислення – 1) такий тип пошуково–проблемного стилю мислення, який характеризується швидкістю, гнучкістю й оригінальністю; 2) конструктивне, схильне до узагальнення явищ, які не зв'язані між собою явно, здатність виходити за межі однієї категорії та бачити в об'єктах багатогранність функцій. Дивергентне мислення – різновид мислення, який передбачає наявність багатьох однаково правильних і рівноправних відповідей на одне і теж питання.

Дидактичні ігри – це різновид пізнавальних, спеціально створених дорослими чи успадкованих від попередніх поколінь ігор, що використовуються в навчальному процесі під безпосереднім керівництвом педагога. До дидактичних ігор належать настільно–друковані, словесні ігри, загадки, шаради, ребуси, головоломки, ігри–забави, сюжетно–дидактичні та ділові ігри. Їх головна особливість – наявність, крім ігрової (для

вихованців), чітко визначеної дидактичної мети (для вчителя), регламентування ігрової діяльності спеціально визначеними правилами. Ігровий задум та ігрові дії допоможуть зберегти високу активність і самостійність дітей, наповнити навчання радісними, позитивними інтелектуальними емоціями.

Динамізм особистості – професійно-педагогічна риса особистості вчителя, що характеризує його „уміння володіти іншими”, здатність учителя активно впливати на учня.

Динамізм особистості вчителя – здатність активно впливати на учнів, володіти їх увагою, що забезпечується багатством внутрішньої енергії, ініціативності, гнучкості, різноманітності впливів.

Динаміка конфлікту – складається із 3-х фаз: 1 – нарощування, 2 – реалізація, 3 – затухання. Для блокування конфлікту необхідно перевести його з площини комунікативної взаємодії в площину предметної взаємодії.

Дискретність психічного розвитку – ознака розвитку психіки, що виявляється в його умовному розподілі на певні відрізки - періоди, епохи та фази.

Дискурсивне мислення – це єдність інтуїтивного та логічного мислення. Чисте інтуїтивне мислення – це мислення тварин, а чисто логічне мислення – мислення комп’ютера.

Дисморфобія підліткова – категоричне несприймання підлітками своєї зовнішності, патологічна зацікленість на її вадах чи недоліках (здебільшого уявних, надуманих).

Дистрес – негативний емоційний стан людини, що викликається надто довготривалим чи надміру сильним психофізіологічним напруженням і пригнічує всю життєдіяльність людини. Дистрес може виникати внаслідок попереднього переживання стресу.

Дитинство – епоха початкового фізичного, психічного розвитку і фізіологічного дозрівання, протягом якої відбувається підготовка індивіда до дорослого життя. Середня тривалість дитинства - від зародження до 10 років.

Дифузна (невизначена) ідентичність (за Марсія) – уникнення юнаком процесу особистісного самовизначення, що

супроводжується тривожністю та невпевненістю в собі.

Діяльність – внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що спрямована на досягнення свідомо поставленої мети.

Довготривала пам'ять – один із видів пам'яті за тривалістю збереження інформації, що забезпечує утримання мозком знань, вмінь та навичок, будь-якої інформації на тривалий період (місяці, роки, десятиріччя) і володіє величезним об'ємом.

Довільність пізнавальної сфери (як новоутворення пізнавальної сфери молодших школярів) – здатність дитини підпорядковувати роботу всіх пізнавальних процесів та уваги усвідомленій меті, використовуючи вольове зусилля для їх організації та роботи.

Дозрівання – лінія розвитку, що веде до стану зрілості.

Доопераційна стадія (за Ж.Піаже) – етап когнітивного розвитку дитини, що триває з 2 до 7 років і виявляється через розвиток мовлення та виконання простих розумових операцій.

Дорослість – епоха життя людини, що настає після юності й характеризується високим ступенем зрілості та самостійності особистості в умовах її повноцінної реалізації в суспільстві (через професійну, громадську діяльність, створення сім'ї та виховання дітей тощо).

Дорослості почуття – базове новоутворення особистісної сфери підліткового віку, якому властиве суб'єктивне почуття готовності і можливості підлітка виконувати соціальні норми та обов'язки, характерні для дорослих.

Дошкільний вік – період онтогенезу, що триває від 3 до 6 років і умовно завершується вступом дитини до школи. Через потужну пізнавальну активність дітей цього віку має синонімічну назву – вік „чомучок”.

Ее

Еврика (грец. «знайшов») – раптове знаходження нової ідеї, рішення.

Евристика (від гр. знаходжу, відкриваю) – спеціальні

методи розв'язання задач (евристичні методи), які звичайно протиставляються формальним методам розв'язування, що спираються на точні математичні моделі.

Евристичні методи навчання – це система евристичних правил діяльності педагога (методи викладання) та діяльність учня (методи навчання), яка сприяє розвитку інтуїтивних процедур діяльності учнів у розв'язанні творчих задач.

Евритмія (з гр. прекрасний ритм, прекрасне звучання) як мистецтво руху, мистецтво «видимої мови», «видимої музики»; виникла в результаті законів руху гортані, піднебіння, губ, завдяки яким людина може говорити та співати, невід'ємна частина педагогічного процесу у Вальдорфській школі.

Евтаназія – дії медика чи іншого суб'єкта, спрямовані на прискорення смерті безнадійно хворої людини.

Егалітарний шлюб – тип шлюбу, в основу якого покладено принцип створення рівних умов для самореалізації кожного партнера, незалежно від його статі.

Егоїзм – негативна риса характеру людини, що виявляється як надмірна зосередженість на своєму „Я” при цілковитому ігноруванні інтересів інших людей.

Егоцентризм – специфічна орієнтація людини на саму себе, зосередженість на власних психічних проявах. Егоцентризм буває тимчасовим віковим, але в умовах неправильного формування особистості може перерости в егоїзм. За змістом егоцентризм проявляється в пізнавальній сфері людини (сприймання, мислення надміру суб'єктивного характеру), моральній (оцінка намірів та вчинків інших людей через проєкцію власної особистості) та комунікативній (передача суб'єктом інформації іншим людям із накладанням власних поглядів).

Егоцентричне мислення – розумова позиція людини, що характеризується її нездатністю прийняти точку зору іншого, відмінну від власної. За змістом егоцентричне мислення протилежне децентричному. Як віковий, цей вид мислення характерний для дітей раннього та дошкільного віку.

Егоцентричне мовлення – особливість мовлення дітей раннього і дошкільного віку, промовляння вголос думок, що

виглядає як розмова дитини із собою.

Ейджизм – негативне упереджене ставлення суспільства до людей похилого віку, їх знецінення, приниження та дискримінація.

Екзистенційний вакуум (за В.Франклом) – кризовий стан, спричинений втратою особистістю основного життєвого мотиву, а саме сенсу життя.

Експеримент (в психології) – один із основних методів наукового пізнання психіки, що передбачає вивчення певних психічних проявів в спеціально створених або контрольованих умовах із активною роллю дослідника. Екстраверсія – властивість особистості, що виявляється в більшій спрямованості психічної сфери людини (почуттів, інтересів) на зовнішній світ, ніж на себе. Екстраверсія протилежна інтроверсії.

Емансипація – процес та результат здобуття людиною особистісної незалежності. В психології в основному йдеться про дитячу емансипацію (психологічне відокремлення дитини від значимих дорослих) та гендерну (здобуття особистісної незалежності жінок від чоловіків чи навпаки).

Ембріональна фаза розвитку людини – другий відрізок пренатального (внутрішньоутробного) розвитку, що починається з 2 тижнів від зачаття і триває до кінця 2-го місяця, під час якого зародок за короткий термін відтворює основні етапи філогенезу і, формуючи спадкові ознаки, набуває специфічно людського вигляду.

Емпатійна культура – сукупність знань, переконань, умінь і навичок, які характеризують здатність однієї людини підтримувати почуття іншої таким чином, щоб у процесі співпереживання дане почуття від його змісту, форми, часу, необхідності ставало глибшим, доцільнішим або нейтралізувалося.

Емпатія – розуміння та прийняття станів, почуттів та ставлень іншої людини, виявляється як співпереживання, співчуття.

Емпатія (з гр. співпереживання) – розуміння людиною емоційного стану іншої людини, співпереживання і відповідний

вияв свого розуміння цих почуттів.

Епоха онтогенезу людини – відносно обмежена одиниця вікової періодизації психічного розвитку людини, що характеризується перебудовою всіх систем організму, в тому числі і психіки. В віковій психології визначають такі епохи життя людини - дитинство, дорослішання та дорослість.

Жж

Жести (від лат. gesta – діяння) – 1) виражальні рухи рук, пальців. Жести використовуються як допоміжний засіб спілкування людей; 2) рухи тіла (переважно, рух), якими супроводжується мова для надання їй більшої виразності.

Життєвий план – сукупність близьких та віддалених у часі цілей людини, а також програмування способів їх досягнення. Вперше життєвий план формується в юнацькому віці.

Життєвий шлях – індивідуальна історія становлення і розвитку особистості в певному суспільстві.

Зз

„Зняття з п’єдесталу” – ефект зменшення авторитетності батьків для підлітка, спричинене його критичним, оцінним ставленням до особистісних якостей та поведінки батьків.

Задатки – вроджені анатомо-фізіологічні особливості мозку, нервової системи в цілому, що складають природну основу для розвитку певних психічних структур (здібностей, темпераменту, характеру тощо).

Затримка психічного розвитку – відставання дитини від загальноприйнятого темпу вікового психічного розвитку, яке спричинюється травмами чи хворобами головного мозку або психоемоційними розладами. В умовах спеціального організованого суспільного корекційного впливу затримка психічного розвитку може усуватись.

Знання – результат пізнавальної діяльності людини, сукупність достовірної засвоєної людиною інформації про оточуючий світ чи самого себе.

Зона найближчого розвитку – категорія вікової та педагогічної психології, вперше запропонована Л.С. Виготським, що розуміється як потенційні можливості дитини, її здатність виконувати певні дії спочатку при допомозі дорослих, а згодом - самостійно.

Зрілість особистісна – сукупність розвинених фізіологічних, розумових, вольових, моральних та соціальних якостей людини, що дозволяє їй успішно адаптуватись та реалізуватись в навколишньому середовищі.

Зрілість пенсійна – новоутворення психіки людини похилого віку, що виявляється в позитивному сприйманні перспективи виходу на пенсію, готовності до завершення професійного циклу

Зрілість психологічна – системна якість особистості, що відображає досягнення стану її повної функціональності, адаптивності та відповідальності.

Зростання – лінія розвитку, що виявляється у поступовому прогресивному збільшенні.

Іі

Ігрова діяльність – різновид онтогенетичних діяльностей, в якому значимим є сам процес виконання ігрових дій, а не кінцевий результат, та який має на меті засвоєння суспільного досвіду окремим індивідом. В дорослому віці набуває форм інтелектуальної, ділової чи спортивної гри.

Ідентифікація (від лат. Identicus – тотожний і facio – роблю) – прийом наукового пізнання, при якому встановлюється тотожність, подібність об'єктів завдяки спільності певних рис, ознак, механізм психологічного захисту, який працює як привласнення, перенесення людиною значимих якостей іншої особистості на свою психічну сферу. Ідентифікація тісно пов'язана з моделюванням як методом пізнання.

Ідентичність (психосоціальна тотожність) – баланс, узгодженість між внутрішніми психічними якостями особистості та її соціальними ролями, діяльністю й поведінкою.

Імідж педагогічний (з англ. image) – професійний образ, який створює вчитель відповідно до його уявлень про зовнішній

вигляд, поведінку і характер діяльності в заданій ситуації.

Імітація дитяча – здатність дитини копіювати рухи, жести, міміку голос іншої особи. Імітація здебільшого виявляється в ігровій діяльності та спілкуванні дитини.

Імпровізація педагогічна (від лат. *improviso* – несподіваний, раптовий) – діяльність учителя чи вихователя, що здійснюється в ході педагогічного спілкування без попереднього обдумування.

Імпульсивність дитяча – особливість дитячої поведінки дитини, що виявляється в її слабкому контролі та вольовій регуляції, вчинки зумовлюються переважно безпосередніми бажаннями та примхами. Інволюція особистісна - процес «зворотного» розвитку окремих якостей особистості, їх спрощення та згортання.

Індивід (індивідуум) – людина як окремий представник біологічного виду *Homo sapiens*, носій вродженої бази для формування особистості.

Індивідуалізація (як механізм соціалізації) – свідомі пошуки та вияви своїх неповторних специфічних особистісних якостей.

Індивідуальний стиль діяльності – вироблена і закріплена своєрідність здійснення особистістю певної діяльності. Індивідуальний стиль діяльності формується під впливом таких факторів, як властивості нервової системи людини, умови її навчання та виховання, особливості початку діяльності та адаптація до неї.

Індивідуальний стиль інтелектуальної діяльності – новоутворення пізнавальної сфери юнацького віку, що виявляється як стійка своєрідна система набуття, накопичення, переробки та використання особистістю інформації.

Індивідуальні особливості психічного розвитку (в контексті вікової та педагогічної психології) – варіації вияву вікових норм психічного розвитку стосовно конкретної людини.

Індивідуальність – сукупність своєрідних неповторних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших осіб. Індивідуальність проявляється на індивідуальному рівні – фізичні та фізіологічні ознаки (зовнішність, зріст) і особистісному –

психологічні якості (інтелект, характер, здібності тощо).

Інноваційний процес – це комплексна діяльність зі створення, освоєння, використання і розповсюдження нововведень.

Інновація (лат. in – в, novus – новий) – 1) нововведення, цілеспрямовані зміни, що вносять у середовище нові стабільні елементи, котрі призводять до переходу системи з одного стану в інший; 2) нововведення в педагогічній системі, що покращують перебіг і результати навчально-виховного процесу.

Інсайт (з англ. – insight – проникливість) – 1) момент осяяння, здогаду, раптового зрозуміння. Здатність мислення, за якого у процесі розв'язання проблеми здійснюється уявне передбачення; 2) кульмінація інтуїтивного рішення, раптове знаходження нової ідеї, рішення.

Інтеграція особистісна – 1) поєднання цілей, переконань, життєвих прагнень людини в струнку логічну систему; досягнення інтеграції є показником особистісної зрілості, 2) механізм соціалізації, що діє як прагнення до максимально повного вираження особистісних рис людини у її взаємодії з іншими особами.

Інтегроване навчання – комплексне навчання – метод навчання, який припускає, що викладач, по можливості, чітко визначає реакції, поняття, ідеї та навички, які мають бути засвоєні учнем, а потім за допомогою багатостороннього підходу допомагає учневі спрямувати власну діяльність на досягнення цих цілей. При цьому учень може діяти у власному темпі, заповнюючи прогалини у своїх знаннях або пропускаючи те, що вже засвоєно.

Інтелект – відносно стійка структура розумових здібностей та надбань людини. До складу інтелекту відносять перцептивні, мнемічні, мислені, імажинативні якості людини, особливості її уваги тощо; таким чином, інтелект виступає як інтегроване поняття.

Інтерв'ю – метод психології, що виявляється в отриманні інформації про певні психологічні особливості людини шляхом її усного опитування за заздалегідь підготовленим планом.

Інтеріоризація – процес та результат переходу зовнішніх вимог, знань у внутрішні психічні досягнення індивіда.

Інтимність (за Р. Стернбергом) – компонент кохання, що виявляється у психологічній привабливості іншої людини як особистості.

Інтонія (від. лат. intono – голосно вимовляю) – термін у психолінгвістиці, що характеризує певний ритмомелодійний лад мовлення. Виявляється в підвищенні або пониженні тону при вимові.

Інтроверсія – властивість особистості, що характеризується переважною спрямованістю психіки людини на свій внутрішній світ. Інтроверсія є протилежною екстраверсії.

Інтроекція – історичний синонім психологічного методу самоспостереження.

Інтуїція – 1) це прихований, несвідомий першопринцип творчості (З. Фройд), стихійне, безпосереднє почуття, яке засноване на попередньому досвіді і підказує правильне розуміння, здатність осягати істину безпосереднім шляхом, без доведення; 2) (від лат. intuito, від intueor – уважно дивлюся) – процес безпосереднього одержання знання за допомогою цілісного охоплювання проблемної ситуації без його деструктивного виведення й доведення.

Інфантилізм – збереження в психіці та поведінці людини якостей, що характерні для більш ранніх періодів її розвитку, „надмірна дитячість”. Інфантилізм зазвичай виявляється у несаможиттєвості рішень та дій, надмірному почутті незахищеності, залежності, зниженій критичності до себе, неадекватному егоцентризмі.

Іпохондрія – надмірна зацікавленість людини на стані свого здоров'я, стурбованість через уявні хвороби або перебільшення реальних проблем фізичного стану людини. Іпохондрія більш характерна для людей похилого віку.

Кк

Кар'єра – рух і становище людини як суб'єкта праці в системі громадських, економічних і ділових відносин, зумовлені

її особистісними можливостями, ресурсами та соціально-економічною ситуацією.

Когнітивний – синонім до поняття „пізнавальний”; той, що пов’язаний із знаннями.

Комплекс неповноцінності – система негативних ставлень індивіда до себе, переконаність у відсутності або низькому рівні розвитку значимих якостей. Комплекс неповноцінності, як правило, супроводжується заниженою самооцінкою.

Комплекс пожвавлення – новоутворення психіки кінця фази новонародженості, що виявляється як позитивна емоційно-рухова реакція впізнавання та радості дитини про появі значимого дорослого.

Комплексний метод – організаційний метод вікової психології, специфікою якого є поєднання регулярного системного вивчення досліджуваних різних вікових груп впродовж певних проміжків часу.

Комунікабельність (від лат. communico – з’єдную, повідомляю) – риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість.

Комунікація (від лат. communico – спілкуюся, роблю загальним) – фундаментальна ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією.

Конвергентне мислення – вид мислення, в основу якого покладена спроможність до вироблення єдино правильної точки зору. Конвергентне мислення є протилежним дивергентному, іноді вживається як синонім ригідного мислення.

Конкретних операцій стадія (за Ж.Піаже) – період когнітивного розвитку дитини, що характеризується початком використання в мисленні логіку, аналіз, оцінку, також появою та розвитком здатності класифікувати предмети, формуванням уявлення про збереження кількості речовини.

Конфлікт – зіткнення особистостей, їх ідей, інтересів, потреб, оцінок, рівня, прагнень, а також якнайвище загострення протиріч, що пов’язані з гострим емоційним переживанням.

Конфлікти поведінки (учинків) – виникають з приводу

порушення учнем правил поведінки у школі та поза нею.

Конфлікти стосунків – виникають у сфері емоційно–особистих стосунків учнів і вчителів, у сферах спілкування у процесі педагогічної діяльності.

Конфліктна ситуація – стан загострення суперечностей у соціальній групі, колективі.

Конформність – властивість особистості змінювати, пристосовувати свої погляди, поведінку у відповідність до вимог навколишнього соціального середовища. Конформність як ситуативний прояв є природнім явищем, а як особистісна ознака зумовлює пасивну життєву позицію індивіда.

Креативність (з англ. creation – створення) – сутність якостей психіки, що забезпечують продуктивні перетворення в діяльності особи, а також засоби до створення якісно нового.

Криза ненормативна – криза, спричинена складними, несприятливими життєвими обставинами. Ненормативні кризи мають не планований і автономний щодо вікових криз характер.

Криза нормативна (вікова) – криза психічного розвитку людини, що має більш-менш планований, передбачуваний характер з типовими причинами та симптомами. Розрізняють наступні вікові кризи: новонародженості, 1-го року, 3-ох років, 6 (7) років, 13 років, 17 років. У дорослості найбільш типовою є криза середини життя.

Криза психологічна – явище загострення внутрішніх суперечностей психіки, що супроводжується різкою і кардинальною перебудовою самосвідомості індивіда та його взаємин з навколишніми людьми, відмиранням старих психологічних структур та появою нових.

Кристалізований інтелект – здатність до оперативної переробки людиною інформації та її гнучкого використання в нових умовах.

Критицизм підлітковий – схильність підлітків скептично ставитись до пояснень дорослих, сумніватись у правильності їх доказів та шукати свої контраргументи.

Кульмінація творчого процесу – момент відкриття, що містить підсвідому, інтуїтивну роботу психіки і напругу пошукового мислення, її багатство емоцій та переживань.

Культура мови – дотримання усталених норм вимови, слово– та формовживання й побудови фраз.

Лл

Лабільність – рухливість, здатність до швидких змін.

Латентна стадія (за З.Фройдом) – стадія психосексуального розвитку, що характеризується пригніченням сексуальної енергії, яка спрямовується на навчання і рухливі ігри.

Лепетання – 1) незв'язне, нерозбірливе мовлення немовляти, 2) стадія розвитку мовлення немовляти, що виявляється у несвідомому вимовлянні окремих складів і призначена для тренування мовленнєвого апарату дитини.

Ліворукість – переважне використання лівої руки при виконанні життєво важливих, практичних дій; буває природна і вимушена.

Локус контролю – якість людини, що характеризує її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім факторам (обставинам, оточуючим людям тощо) чи внутрішнім (власним зусиллям, здібностям і т.п.). Відповідно, локус контролю буває екстернальним (зовнішнім) чи інтернальним (внутрішнім).

Лонгітюдний метод – організаційний метод вікової психології, спрямований на дослідження психологічних особливостей одних і тих же досліджуваних впродовж тривалого часу (місяці, роки, десятки років). Синонімічна назва методу – поздовжній зріз.

Любов – вище людське почуття, що виявляється в стійкій свідомій прихильності особистості до когось чи чогось, спричиненій визнанням достоїнств цього об'єкту.

Мм

Майстерність – це комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності.

Макросередовище (як компонент соціального середовища) – країна з її політичними, економічними, етнічними

особливостями, регіон, місто чи село, в якому проживає індивід.

Максималізм юнацький – надмірні вимоги молодих людей до моралі і поведінки себе та інших, категоричне ставлення до дійсності. З набуттям життєвого досвіду юнацькі вияви максималізму згладжуються.

Маскулінність – набір рис людини, які суспільство традиційно вважає чоловічими.

Мета – діяльність – діяльність учителя по рефлексивному управлінню діяльністю учнів.

Метод багатомірної матриці (морфологічний аналіз) – в основі методу принцип системного аналізу: учням пропонується у процесі розробки нової ідеї скласти матрицю, де необхідно розкрити повний перелік ознак даної ідеї або задачі (характеристики, процеси, параметри, критерії тощо).

Метод вікової психології – це спосіб наукового вивчення змісту та механізмів психічного розвитку людини.

Метод евристичних запитань («ключових питань») – будь-яку задачу необхідно розглядати з різних точок зору; до основних ключових евристичних питань відносяться: хто? (суб'єкт), що? (об'єкт), навіщо? (мета), де? (місце), чим? (засіб), як? (метод), коли? (час).

Метод занурення – це метод із застосуванням елементів релаксації, навіювання та гри; навчання методом занурення – (сугестопедія) знімає з викладача відповідальність за виставлення оцінок, основний акцент припадає на переконання, тому головним знаряддям учителя є слово.

Метод інверсії (метод особистої аналогії) – в основі методу заміщення однієї особи іншою чи досліджуваного об'єкта або процесу іншим.

Метод інциденту – спрямований на подолання вікової та особистої інерційності та вироблення адекватних способів поведінки у стресових ситуаціях: у момент дефіциту інформації, часу, в аварійних обставинах.

Метод конкретної ситуації – розвиває в учнів здібності до аналізу нетрадиційних задач та вміння формулювати задачу самостійно, стимулює звернення до літературних джерел, консультацій, підсилює потяг до набуття додаткових

теоретичних знань.

Метод мозкової атаки (мозкового штурму) – це метод групового рішення творчої проблеми, що забезпечується цілим рядом проблем.

Метод навчання – це знаряддя праці в руках учителя, необхідні для передачі учням знань, умінь, навичок, розвитку творчих здібностей.

Метод психології – спосіб наукового вивчення розвитку та функціонування психіки.

Метод синектики – це спосіб стимулювання в учнів уяви, учні імпровізують, об'єднують, порівнюють, шукають відповідні аналогії (прямі, суб'єктивні, символічні, фантастичні). Синектика – з англ. поєднання різнорідних елементів.

Метод тренування – чуйності або сенситивний метод (чи метод програвання ролей) формує вміння керувати стилем своєї поведінки за рахунок свідомості того, як вона сприймається оточуючими, розвиває певні особистісні якості.

Метод фізичних дій – ефективний засіб мобілізації творчого самопочуття педагога та подолання нетворчого стану безпосередньо перед початком діяльності.

Мікросередовище (як компонент соціального середовища) – безпосереднє суспільне оточення індивіда, його сім'я, друзі, знайомі та побутові умови проживання.

Мнемічна діяльність – робота пам'яті як пізнавального процесу.

Мнемотехніка – сукупність прийомів покращення роботи пам'яті.

Молодший шкільний вік – період розвитку дитини, що триває від 6 до 10 років життя і відповідає початковій стадії навчання в школі.

Монтессорі Марія (1870–1952) – видатний італійський лікар і педагог, створила оригінальну цілісну концепцію виховання. Фундаментальні положення педагогічної концепції: діти у своєму розвитку проходять через серію періодів, під час яких дитина найбільш чутлива до набуття певних навичок; навколишнє середовище виступає основним джерелом знань. Дорослі мають створювати відповідне оточення для

забезпечення навчального процесу; вихователь виступає як консультант, уникаючи педагогічного диктату, стимулюючи процес розвитку; навчання повинне бути індивідуальним.

Мотивація – система мотивів, що визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини.

Моторика – рухи, що здійснюються скелетно-мускульною системою людини.

Мрія – особлива форма уяви людини, створення образу бажаного майбутнього. Мрія завжди емоційно позитивно зафарбована, але для її досягнення потрібні час та зусилля.

Мудрість – експертна система знань людини, що є зорієнтованою на практичну сторону життя та забезпечує вироблення зважених суджень і прийняття поміркованих рішень.

Нн

Навіювання, сугестія – 1) у широкому розумінні – будь-який психічний вплив однієї людини на іншу (прохання, наказ, порада), унаслідок якого в людини, яка зазнає навіювання, усупереч (а іноді й проти) її волі та свідомості виникають певні уявлення, судження, учинки; 2) спосіб педагогічного спілкування, що тісно взаємодіє з переконанням, характеризується як передача психічного стану вчителя учням, вплив на їх емоційно чуттєвий рівень свідомості.

Навчання „за епохами” («епохальна методика») – періодична система викладання предметів упродовж 3–5-ти тижнів.

Натхнення – особливий стан людини, що характеризується піднесенням її творчих сил, активізацією всіх психічних процесів.

Нейрофізіологічний механізм творчості – це детектори новизни (так звані), які вловлюють саме факт новизни як у зовнішньому, так і у внутрішньому світі.

Новаторство (від лат. novator – оновлений – вияв ініціативи, творення нового в науці, мистецтві). Новаторство як специфічний вид діяльності, у ході якого досягається вихід за межі існуючого, творення нових зразків матеріальної та духовної культури. Виникнення задуму, суперечливий процес

творення нового, апробація його, упровадження і масовість, психічні феномени, які діють при цьому, – усе це є об'єктом вивчення психології творчої діяльності.

Новаторський педагогічний досвід – шляхи, засоби, методи виховної діяльності педагога, що становлять цілісну систему роботи, яка забезпечує психологічні умови для активної життєвої діяльності вихованців, їх творчий розвиток, формування кожного учня як особистості. Створена система відрізняється новизною, оригінальністю та високою результативністю.

Навіювання – процес впливу на емоційну сферу психіки людини, що пов'язаний з її зниженою критичністю сприймання інформації.

Навчальна діяльність – провідна діяльність молодших школярів, що виявляється в цілеспрямованому засвоєнні ними суспільного досвіду, і, відповідно, формуванні соціальної компетентності.

Навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя та учня, спрямована на формування та зростання компетентності учня.

Наочно-дійове мислення – різновид мислення за ознакою розвитку в онтогенезі людини, що відбувається на основі здійснення рухових операцій (дій) з реальними предметами. Як провідний вид мислення, наочно-дійове характерне для раннього віку.

Наочно-образне мислення – вид мислення за ознакою розвитку в онтогенезі людини, при якому відбувається оперування образами конкретних предметів чи явищ дійсності.

Наслідкування – форма поведінки людини, яка виявляється у копіюванні, відтворенні дій, поглядів чи виявів характеру інших осіб.

Настанова – стан готовності людини до певної психічної активності, як-от думок, емоцій, ставлень чи вчинків, дій.

Научіння – набуття людиною чи твариною певного психофізичного досвіду та здатність його ефективно використовувати.

Невроз – одна із основних форм нейропсихічних

розладів, що спричинюється порушенням особливо значимих життєвих стосунків людини і супроводжується перевантаженням нервової діяльності людини. Невроз критично сприймається хворими і не виводить з ладу інтелект, що відрізняє його від психозу.

Негативізм дитячий – нелогічна протидія дитини впливу дорослих, що виявляється в безпосередньому опорі, демонстративній відмові виконувати їх вимоги (пасивна форма негативізму) чи виконанні дій, протилежних до вимог вихователів (активна форма негативізму). Негативізм дитини може бути ознакою вікової кризи психічного розвитку або наслідком педагогічних прорахунків дорослих у вихованні.

Немовляти період – віковий етап розвитку дитини, що починається по завершенню фази новонародженості (близько 4-6 тижнів) та триває до одного року і супроводжується формуванням істотних надбань як фізичного, так і психічного розвитку. Передумовою виникнення психічних новоутворень періоду немовляти є забезпечення провідної діяльності даного віку – безпосереднього емоційного спілкування з дорослими.

Нерівномірність психічного розвитку – особливість розвитку психіки людини, що виявляється в фазах чергування прискореного розвитку певних психічних функцій та уповільненого розвитку інших в конкретному віковому періоді.

Несвідоме – рівень вияву психіки людини, який знаходиться поза контролем свідомості; зміст несвідомого має вплив на всю психіку і життєдіяльність індивіда, але механізми цього впливу наукою остаточно не з'ясовані. Вагома роль несвідомому надана в психоаналітичній концепції З.Фрейда.

Новонародженості фаза – початковий відрізок постнатального життя дитини, що триває близько 1-1,5 місяця після її народження і характеризується тісним взаємозв'язком фізичного та психічного розвитку. Норма психічна – відносний стандартний показник, що визначає прийнятність та адекватність розвитку і вияву психіки людини.

Новоутворення психічні – прогресивні надбання психіки, що є узагальненим результатом психічного розвитку індивіда в певному віковому періоді, один із критеріїв

адекватності психічного розвитку людини.

Оо

Обдаровані діти – діти, в яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності.

Обдарованість – 1) високий рівень задатків, схильностей. Обдарованість є результатом і свідченням високого рівня інтелектуального розвитку. Існує загальна і спеціальна обдарованість. Обдарованість виявляється в конкретних психічних процесах. Розрізняють моторну, сенсорну, перцептивну, інтелектуальну обдарованість тощо. Обдарованість є сплавом природженого і набутого досвіду; 2) індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Образ „Я” – узагальнене суб’єктивне уявлення людини про свої якості.

Онтогенез – індивідуальний розвиток живого організму від зародження до смерті.

Опанувальна поведінка – тип конструктивного реагування особистості на стресову ситуацію, що передбачає усвідомлення та позитивне розв’язання життєвих суперечностей і труднощів.

Оральна стадія (за З.Фройдом) – перша стадія психосексуального розвитку, якій притаманне отримання немовлям сексуального задоволення через процеси годування – смоктання, а згодом кусання та жування.

Оригінальність (від лат. *originalis* – первісний, природжений) – морально–психологічна риса особистості, означає її несхожість на інших, неповторність, самобутність духовного світу.

Особистість – одна із центральних психологічних категорій, якість індивіда як свідомої, залученої до повноцінних суспільних взаємин особи. Особистість є набутою якістю індивіда, вона формується за рахунок взаємодії біологічного, соціального факторів та активності самої людини.

Особистість учителя – специфічне утворення, що є результатом функціонування системи професійно–значущих

стосунків, у які він вступає в період шкільної, а потім вищої освіти, а також у ході всієї наступної фахової життєдіяльності.

Осяяння – психічний стан високої орієнтованості на відкриття, раптове прозріння, розв’язання наукової, технічної чи художньо–творчої проблеми. Осяяння не завжди до кінця усвідомлюване, найчастіше воно виникає на ґрунті передчуттів, інтуїції. Осяяння є таким психічним станом, коли на основі великого досвіду людина відкриває те, що осягається розумом унаслідок тривалих пошуків, узагальнення пізнання і практики.

Очікування соціальні – система вимог, норм поведінки окремого індивіда при виконанні певної соціальної ролі. Очікування соціальні санкціонують та впорядковують систему стосунків та взаємин в суспільстві, хоча мають неформальний характер.

Пп

Пантоміма – виражальні рухи тіла людини.

Пантоміміка – немовний засіб, прийом професійного спілкування, форма організації поведінки вчителя у процесі педагогічної взаємодії з учнями (зовнішній аспект). Невербальна поведінка вчителя за допомогою пантоміміки відбиває його думки, емоційний стан, настрій за допомогою м’язів обличчя, рухів тіла, жестів, пози, ходи.

Парадигма (з гр. приклад, взірець) – 1) теоретико–методологічна структура, що визначає спосіб порушення і розв’язання дослідницьких завдань, прийнятий певним науковим співтовариством. Парадигма має пріоритет перед іншими засобами регуляції наукової діяльності і поєднує логічно атомарні компоненти (закони, стандарти, правила) та сукупну наукову діяльність в єдину функціонуючу цілісність; 2) теорія (або модель постановки проблеми), прийнята за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством. Принцип загальноприйнятої парадигми – методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напрям), що значно поліпшує їхню професійну комунікацію.

Парадигма освіти – система основних наукових досягнень (теорій, методів), за зразком яких організовується

дослідницька практика вчених у галузі у визначений історичний період.

Педагогічна діагностика – комплекс методів, прийомів, правил і засобів педагогів для виміру динаміки процесів і результатів виховної роботи.

Педагогічна діяльність – це взаємодія між учителем та учнем (або колективом учнів), при якій та в результаті якої відбувається розвиток як учнів, так і вчителя.

Педагогічна емпатія – здатність вчителя до емоційної ідентифікації себе з учнем, уміння співпереживати дітям, віддзеркалювати у власній психіці їхні радощі та смутки, проблеми та інтереси, виявляти можливість поставити себе на місце інших.

Педагогічна задача – виявлення суперечності в навчально–виховному процесі, які враховує вчитель, стимулюючи розвиток особистості. Це педагогічна мета, задана в певних умовах.

Педагогічна імпровізація – 1) творче використання особистих і професійних рис в організації навчально–виховного процесу; 2) знаходження нового, неочікуваного задуму чи рішення («осяяння») та його миттєве втілення.

Педагогічна інноватика – сфера науки, що вивчає процеси розвитку школи, пов'язані зі створенням нової практики освіти.

Педагогічна інновація – 1) результат (продукт) процесу створення нового, що відповідно оновлює педагогічну теорію і практику, оптимізуючи досягнення поставленої перед суспільством освітньої мети; 2) новий підхід до організації народної освіти, пов'язаний з вимогами економічного, соціального, політичного та культурного життя народу, і реформування на цій основі теоретико–методологічних засад, концептуальних підходів, структури, створення оригінальних технологій навчання і виховання, методів управління, упровадження у практику наукових досягнень і поширення передового досвіду.

Педагогічна інтуїція – 1) специфічна здатність учителя передбачати нахили, поведінку, учинки дитини за певних умов у відповідному середовищі..., неможлива без значного досвіду,

творчості, глибоких знань учителя про дитину та світ, що її оточує; 2) здатність учителя здобувати істину шляхом її безпосереднього розгляду за допомогою почуття та без обґрунтування її за допомогою доказів; 3) один з рівнів передбачення (уміння генерувати нові оригінальні ідеї). Характерна для більшості. Результат – педагогічний винахід; 4) здатність приймати педагогічне рішення без розгорнутого усвідомлення аналізу; 5) фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу, які враховує вчитель, добираючи способи впливу, стимулюючи розвиток особистості.

Педагогічна креативність – внутрішня передумова творчої педагогічної діяльності, що полягає у творчій активності вчителя і не стимулюється ззовні.

Педагогічна культура – 1) сутнісна характеристика особи вчителя, що відображає динамічну систему професійних цінностей діяльності та поведінки викладача; 2) предметно–ціннісна форма освоювально–перетворюючої діяльності, в якій відображається історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, породжується й утверджується людський сенс буття.

Педагогічна майстерність – 1) комплекс властивостей особистості, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності; 2) характеристика високого рівня педагогічної діяльності; 3) сукупність певних якостей особистості вчителя, які обумовлені високим рівнем його психолого–педагогічної підготовленості, здатністю оптимально вирішувати педагогічні задачі; 4) доведена до вищого ступеня досконалості навчальна та виховна вправність, що відбиває особливу відточеність методів і прийомів застосування психолого–педагогічної теорії на практиці, завдяки чому забезпечується високий рівень ефективності навчально–виховного процесу; 5) синтез педагогічних знань, умінь, навичок, методичного мистецтва та особистих якостей учителя; 6) синтез індивідуально–ділових якостей і властивостей особистості, що визначають високу ефективність педагогічного процесу; 7) досконале творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва; 8) як взаємодія почуття та техніки,

що веде до цілісного, образного впливу педагога на учня, перетворення дійсності.

Педагогічна придатність – сукупність мінімальних психічних, психофізіологічних, соціально–особистісних якостей людини для здійснення педагогічної діяльності.

Педагогічна психологія – галузь психологічної науки, що зосереджена на вивченні психологічних особливостей навчання, виховання та педагогічної діяльності і особистості вчителя.

Педагогічна рефлексія – усвідомлення співрозмовником того, як він сприймається партнером зі спілкування; процес дзеркального відображення один одного, зміст якого полягає у відтворенні внутрішнього світу партнера, де одночасно відтворюється і свій внутрішній світ.

Педагогічна ситуація – 1) фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу, які враховує вчитель, добираючи способи впливу, стимулюючи розвиток особистості; 2) конфлікт, який порушує систему взаємовідносин між учителем та учнем.

Педагогічна спостережливість – 1) уміння усвідомити, визначити можливі ускладнення при зустрічі з учнями, а також у процесі безпосереднього спілкування з метою запобігання чи нейтралізації небажаних учинків учнів; 2) розуміння вчителем суті за зовнішніми незначними ознаками, проникнення у внутрішній світ учня за нюансами його поведінки.

Педагогічна творчість (як новація) – пошук і знаходження принципово нових, раніше відсутніх і не описаних задач, засобів і способів праці (це знахідки і педагогічні винаходи, які можуть бути локальними – стосуватися окремих методів, форм чи системи – призводити до усвідомлення нових високоефективних систем навчання та виховання); у широкому розумінні слова «відкриття» учителем відомих у науці й досвіді співвідношення методів, прийомів і умов їх застосування, бачення деяких варіантів вирішення однієї задачі, оновлення відомого відповідно з новими вимогами.

Педагогічна техніка – сукупність мовних і немовних засобів і прийомів професійного спілкування; форм організації

поведінки вчителя у процесі педагогічної взаємодії з учнями.

Педагогічна технологія – напрям у зарубіжній педагогіці, який ставить за мету підвищити ефективність освітнього процесу, гарантувати досягнення учнями запланованих результатів навчання.

Педагогічне мислення – вияв зовні прихованих ознак і властивостей педагогічної ситуації, розпізнання у процесі порівняння та класифікація причинно–наслідкових зв'язків, прийняття педагогічних рішень.

Педагогічне покликання – вищий рівень професійно–педагогічної спрямованості. Яскраво виражене позитивне емоційне ставлення особистості до педагогічної професії.

Педагогічне спілкування – 1) форма навчальної взаємодії, співробітництва вчителя та учнів, передання суспільного та професійного досвіду (знань, умінь, навичок) від учителя учням; 2) професійне спілкування викладача з учнями на уроці чи поза ним (у процесі навчання й виховання), що має певні педагогічні функції і направлено (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення благодатного психологічного клімату, а також на іншого роду психологічну оптимізацію навчальної діяльності і відносин між педагогом та учнями і всередині учнівського колективу; 3) взаємодія педагога і вихованців з метою обміну інформацією й оказання виховного впливу на них. Це цілеспрямований творчий процес, у ході якого створюються умови для вирішення завдань виховання, освіти і розвитку учнів.

Педагогічний досвід – 1) сукупність знань, умінь і навичок, що набуваються вчителем у процесі практичної навчально–виховної роботи, основи педагогічної майстерності вчителя; одне з важливих джерел розвитку педагогічної науки; 2) ідеалізація реального педагогічного процесу: абстрагування від випадкових, неістотних елементів і конкретних умов педагогічної діяльності й виділення суттєвого в ньому – провідної педагогічної ідеї чи методичної системи в чистому вигляді, що зумовлює високу ефективність навчально–виховної діяльності; 3) учитель на основі аналізу свого досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності вносить корективи у свою роботу, удосконалює, модернізує деякі

елементи існуючих рекомендацій, методик, досвіду відповідно до нових знань. У зв'язку зі створенням сприятливих умов для розвитку педагогічної творчості вчителів і підвищення на цій основі результативності навчально-виховного процесу створюються нові, а також використовується досвід досвідчених педагогів для керівництва творчими процесами: оволодіння алгоритмами творчого процесу й побудова відповідних моделей різноманітних творчих вирішень і найсприятливіших умов для творчої діяльності педагогів, самореалізації особистості учня.

Педагогічний імідж – 1) індивідуальна манера поведінки, яка формується на професійно-особистих якостях і допомагає забезпечити емоційний контакт та ефективне засвоєння пізнавальної інформації учнями; 2) полісемантична категорія, що характеризує стиль педагогічної діяльності, спілкування, уміння індивідуалізувати свій образ, надавати йому виразності, презентувати свою особистість через свідоме оволодіння спеціальними технологіями формування образу власного «я».

Педагогічний потенціал виховання – мета виховання, здійснювана відповідними виховними засобами.

Педагогічний талант – відображається через почуття, в основі якого лежить інтерес до людей, любов до них, уміння віднайти психологічну гармонію з кожним вихованцем. Найкращий педагог – той, хто все обмірковував, організовував, передбачив так, що його роль на уроці непомітна, а діти творчо, із захопленням працюють. Найважливіше вміння педагога – уміння швидко і легко створювати в собі стійку домінанту педагогічної зосередженості, здатність швидко і легко захоплювати свою увагу об'єктами педагогічного життя; учитель на уроці не має права чекати, коли прийде натхнення, він повинен створювати його, викликати його в собі, коли це необхідно.

Педагогічні здібності – 1) сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення; 2) елементи структури педагогічної майстерності – здатності до педагогічної діяльності. Указуються особливості протікання психічних процесів, що сприяють успішності педагогічної діяльності; 3) уміння вчителя

прогнозувати поведінку учня на основі постійно отримуваної інформації про нього, уміння аналізувати інформацію, яку сприймає учень, а також бачити засоби просування учнів до заданого рівня навченості; 4) стійки індивідуально–психічні особливості людини, що сприяють успішному виконанню педагогічної діяльності та пролягають у специфічній чуйності до об'єкта, засобів, умов педагогічної праці та здатності до створення продуктивних моделей формування шуканих рис та особистості формування; 5) здібності вчителя, які характеризують його як особистість з високим рівнем педагогічної креативності (див. Креативність), відповідним рівнем знань предмета, набутими психолого–педагогічними знаннями, уміннями, навичками.

Педагогічні уміння – це набута людиною здатність на основі знань і навичок виконувати певні види діяльності у змінних умовах... не механічна комбінація навичок, а кожен раз новий «сплав» знань, навичок, цілеспрямованості і творчих можливостей учителя.

Переддошкільний період – див. ранній період.

Переконання – 1) метод виховання, який передбачає цілеспрямований вплив на свідомість вихованця з метою формування в нього позитивних морально–психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки; 2) спосіб професійно–педагогічного спілкування, комунікативний вплив на свідомість учнів, результат педагогічної взаємодії знань, поглядів, форм поведінки. Одночасно це і спосіб формування поглядів учнів, що базується на аргументованості, чіткості, послідовності, упевненості повідомлень; 3) комунікативний вплив на свідомість учнів, результат педагогічної взаємодії знань, поглядів, норм поведінки і одночасно спосіб формування поглядів учнів; будується на аргументованості, чіткості, послідовності, упевненості.

Перцептивна діяльність – сукупна дія процесів відчуття та сприймання.

Перцепція (від лат. *perceptio* – сприймання) – відображення речей та явищ у свідомості людини за допомогою

органів чуття.

Підкріплення (в біхевіоризмі) – вплив на дитину соціуму, що підсилює вірогідність повторення попередньої поведінкової реакції.

Підліткова реакція групування – потреба підлітка до приналежності до групи, що виражається через його прагнення перебувати в середовищі ровесників та взаємодіяти з ними.

Підліткова реакція емансипації – прагнення підлітків звільнитись від опіки, контролю дорослих і здобути автономність від старшого покоління.

Підліткова реакція опозиції – протиставлення цінностей та норм підлітка вимогам дорослих.

Підліткова шкільна дезадаптація - уповільнене, ускладнене пристосування підлітка до умов навчання в основній школі (5-9 класи).

Підлітковий період – перехідний від дитинства до дорослості вік, що триває від 10 (11) до 15 років і охоплює навчання дитини в основній школі.

Підсвідомість – структурний компонент психіки людини, вияв несвідомого, який містить інформацію-спогади, що в даний момент знаходиться за межами свідомості, але легко може бути туди переведена.

Поведінка – сукупність дій тварини або вчинків людини, зовнішній вияв психічної діяльності. У тварин поведінка має переважно інстинктивний характер, у людини є, як правило, показником усвідомлених дій.

Покликання – усвідомлення людиною свого життєвого призначення і спрямування, що надає осмисленості, доцільності її діяльності. Покликання виступає одним із факторів вибору професії.

Поліфункціональність педагогічного спілкування – охоплення різних сторін взаємин учителя й учнів і стимуляція пізнавальної активності учнів, мотивація пізнання свого предмета, установлення статусно-рольових відносин як нормативних.

Порівняльний метод – метод вікової психології, що використовується для виявлення динаміки певної психічної

функції через її одночасне дослідження у представників різних вікових періодів – дітей, підлітків, юнаків чи дорослих. Синонімічною назвою методу є поперечний зріз.

Постнатальна стадія – розвиток людини після її народження і до смерті.

Потреба у самоствердженні підлітка – спрямованість підлітка на пошуки, виявлення та реалізацію своєї індивідуальності, унікальності в системі соціальних зв'язків.

Початкова шкільна дезадаптація – уповільнене й ускладнене пристосування першокласника до умов шкільного навчання, спричинене здебільшого низьким рівнем шкільної зрілості дитини.

Праксометричний метод (метод аналізу процесу та продуктів діяльності) – метод психології, змістом якого є виявлення психологічних особливостей людини шляхом розгляду та аналізу її творів, листів, малюнків, технічних виробів і інших результатів діяльності.

Предметно-маніпулятивна діяльність – провідна для раннього віку діяльність, що виявляється як система дослідницьких дій, маніпуляцій дитини з предметами, спрямована на вивчення їх функціонального призначення.

Пренатальна стадія – розвиток дитини в утробі матері від зачаття до народження. Пренатальна стадія людини в нормі триває близько 265-280 днів і поділяється на гермінальну, ембріональну та фетальну фази.

Прийом – як деталь методу.

Прийом „колективна записна книжка” – узагальнення записів по вирішенню проблеми в особистих записниках за допомогою координатного центру, де проводиться детальний аналіз проблем.

Прийом „монолог винахідника” – базується на міркуваннях винахідника, його промов для себе, коли він сам до себе ставить питання і відповідає на них (діалог із самим собою), для його реалізації треба мати добре розвинуті рефлексивні здібності.

Прийом „нарада піратів” – використовується в умовах гострого дефіциту нових ідей, у малій групі при потребі

сформувати ідею, в умовах дефіциту часу та інформації.

Прийом „список контрольних запитань” – висунення та обговорення певного набору питань, що охоплюють такі аспекти розв’язання проблемної ситуації, як вияв усіх вірогідних змін об’єкта винаходу; формування задачі, визначення аналогічних і другорядних, визначення головної, перерахування недоліків рішень, підбір аналогій.

Прийом можливого вибору – для стимуляції активності і самостійності учнів у навчанні, ситуації можуть бути 3–х ступенів: найнижчий із 2–х прикладів, далі – із 3–х і більше. Третій ступень – створення умов, коли саме діти перевіряють власний вибір, а вчитель грає роль помічника.

Прийом стимулювання творчої активності учнів – цікавих прикладів і парадоксів, цікавих аналогій, ефекту здивування та ситуації новизни, відкриття та можливість вибору, запитань, морфологічного аналізу, колективна записна книжка, „нарада піратів”, система творчого пошуку.

Прийом цікавої аналогії – симулює інтерес до самостійного навчання, творчого пошуку.

Природжені ознаки – нейропсихічні ознаки, що формуються під час пренатального розвитку дитини та впродовж її народження.

Природжені передумови психічного розвитку людини – особливості пренатального (дородового) розвитку дитини та наслідки процесу її народження, що разом із спадковістю складають біологічну основу психічного розвитку.

Проблемна ситуація – ситуація, для оволодіння якою окремий суб’єкт (або колектив) має знайти та застосувати нові для себе знання і способи дій.

Провідна діяльність – це діяльність, яка, виникаючи в рамках нової соціальної ситуації розвитку індивіда, забезпечує розв’язання психічних суперечностей і формування психічних новоутворень. Кожному віковому періоду притаманна єдина неповторна провідна діяльність.

Проект, метод проектів – 1) запланована діяльність, що передбачає досягнення поставлених завдань протягом певного періоду часу і в межах певного бюджету; 2) навчально–

практична діяльність, що має певні освітні цілі; включає дослідження та вирішення проблем, використання різних матеріалів, планується та виконується студентами та викладачами за умов, близьких до реальних.

Професійна адаптація – пристосування фахівця до умов професійної діяльності на початку її розгортання.

Професійна самооцінка – оцінка суб'єктом праці самого себе як фахівця, своїх професійних можливостей, якостей, досягнень і місця в професійному середовищі.

Професійна самосвідомість – комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як фахівця, система ставлень до себе як професіонала.

Професійне „вигорання” – стійкий стан фізичного, емоційного та розумового виснаження суб'єкта праці, що супроводжується цинізмом та знеціненням професійних досягнень.

Професійне „плато” – зупинка у побудові кар'єри особистістю, стабільний період професійної діяльності зі збереженням досягнутих надбань.

Професійний цикл – процес розгортання трудової кар'єри людини, що включає в себе здобуття професійної кваліфікації, працевлаштування, власне трудову діяльність і побудову кар'єри та закінчується виходом на пенсію.

Професійні деструкції – поступово накопичувані стійкі негативні зміни особистості суб'єкта праці та змісту і структури його діяльності.

Професійно–педагогічна компетентність – поінформованість учителя про знання, уміння, навички та їх нормативні ознаки, які необхідні для його праці; знання психолого–педагогічних основ реальної педагогічної діяльності відповідно до її нормативних еталонів.

Професійно–педагогічна спрямованість особистості вчителя – сукупність стійких мотивів педагогічної діяльності, установок учителя, відносно незалежних від ситуації.

Професійно–педагогічне спілкування – система (прийоми і навички) органічної соціально–психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін

інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів.

Професіограма – 1) перелік і опис загальнотрудових і спеціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання певної професійної діяльності. На базі професіограми визначається професійна придатність; 2) технологія вивчення вимог, які ставить професія до особистісних якостей, психічних здібностей, психолого–фізичних можливостей людини.

Професіонал – людина, яка успішно адаптувалась до професії та оволоділа психологічними засобами праці.

Професіоналізація – процес оволодіння людиною певною професією, перехід в ряди професіоналів.

Професіоналізм – системна якість особистості, що виявляється як високий рівень оволодіння професійною діяльністю, внесення індивідуальних здобутків у професію, стимуляція в суспільстві інтересу до своєї праці.

Професіоналізм особистості вчителя – полягає у здатності розрахувати перебіг педагогічних процесів, передбачити їх наслідки, спираючись на знання загальних умов і конкретних причин.

Психічний розвиток – процес закономірної онтогенетичної зміни психіки, що виявляється в накопиченні її кількісних та якісних структурних перетворень.

Психологічна готовність дитини до шкільного навчання – інтегральна характеристика рівня психічного розвитку дошкільника, що зумовлює можливість його успішного пристосування до умов шкільного навчання.

Психологічна культура вчителя – система антропологічних, психологічних знань, умінь і навичок учителя, його особлива здатність розуміти психіку інших людей, уміння спілкуватися з ними. Передумовами психологічної культури вчителя є його інформованість як особистості, внутрішня настроєність на виховну діяльність.

Психосоматизація – перехід психологічних проблем на рівень організму, виникнення тілесних захворювань психогенного походження.

Пубертатний „стрибок” – явище прискорених темпів

статевого дозрівання, що розгортається в підлітковому віці.

Пубертатний період – вік, впродовж якого відбувається статеве дозрівання, хронологічно зазвичай відповідає підлітковому періоду.

Рр

Ранній (переддошкільний) період – етап онтогенетичного розвитку людини, частина епохи дитинства, що триває від 1-го до 3-ох років.

Релаксація (від лат. *relaxatio* – зменшення, ослаблення) – перехід системи у стан рівноваги, розслаблення. Релаксація є компонентом регуляції глибинних психофізіологічних процесів, засобом зняття нервово–психічної напруги (аутогенне тренування), психогігієнічного очищення.

Репродуктивна пізнавальна діяльність – пізнавальна діяльність відтворюючого виконавчого характеру за готовою інструкцією.

Ретардація – явище уповільнених темпів фізичного та фізіологічного розвитку дитини, підлітка чи юнака, відставання від середньостатистичної норми.

Референтна група – група значимих, авторитетних для особистості людей, у спілкуванні з якими можливе її максимальне саморозкриття.

Рефлексія (з лат. *reflexio* – звернення назад) – 1) усвідомлення співрозмовником того, як він сприймається партнером зі спілкування. Це процес дзеркального відображення один одного, зміст якого полягає у відтворенні внутрішнього світу партнера, де одночасно відтворюється і свій внутрішній світ; 2) осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального й індивідуального способу існування, самоаналіз; 3) один з механізмів людського взаєморозуміння як здатності уявляти себе на місці іншої людини, подумки бачити, «програмувати» за неї ту чи іншу ситуацію.

Ригідність – негнучкість, жорсткість мислення чи поведінки людини за необхідності адаптуватись до змін.

Рівень актуального розвитку – наявні у дитини

можливості виконувати вимоги дорослих самостійно. Термін, введений Л.С. Виготським, і поряд із поняттям зони найближчого розвитку використовується для визначення оптимальної організації навчання дітей певного віку.

Рівні інтелектуальної активності – 1) пасивний (безініціативне прийняття того, що задане зовні); 2) евристичний – продукт логічного аналізу; 3) креативний – продукт творчості.

Робоче самопочуття вчителя – внутрішній стан, необхідний для природного й органічного виконання творчого задуму вчителя.

Розвиток – процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін, рух вперед від простого до складного, від нижчого до вищого. Розвиток – загальнонаукова категорія, вікова психологія спеціалізується на вивченні психічного розвитку.

Роль соціальна – суспільна функція особистості, відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людини в залежності від її статусу чи становища в системі міжособистісних стосунків.

Сс

„Скидання масок” ефект – більш глибоке пізнання молодятами один одного в звичних родинних умовах, що супроводжується побудовою реалістичного образу шлюбного партнера.

„Скляної стелі” ефект – невидимі і формально не позначені бар’єри, що перешкоджають кар’єрному зростанню жінок. Цей ефект породжується гендерними стереотипами, пануючими у суспільстві.

„Спустілого гнізда” ефект – переживання людиною своєї занедбаності та ізольованості через залишення її батьківського дому дорослими дітьми.

- а) особливості комунікативних можливостей учнів;
- б) характер стосунків педагога і вихованців;
- в) творча індивідуальність педагога;
- г) особливості учнівського колективу.

Самоактуалізація – 1) прагнення людини до найбільш

повного прогресивного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей, потенціалу психіки та організму; 2) результат цього процесу.

Самовизначення юнаків – центральне особистісне новоутворення юнацького періоду, результат формування життєвого плану особистості, що виявляється у виборі професії, умов подальшого життя тощо.

Самовиховання – усвідомлювана діяльність людини, спрямована на вдосконалення самої себе, на вироблення в себе позитивних якостей, звичок і подолання негативних.

Самоконтроль (як новоутворення молодшого шкільного віку) – спроможність до свідомого управління та регуляції дитиною власної психічної та поведінкової активності.

Самоосвіта – один з напрямків самовиховання, самостійне здобуття знань, умінь, навичок.

Самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним етапом, зразком. Самооцінка – вияв оцінного ставлення людини до себе.

Самопізнання – дослідження, пізнання самого себе. Здатність до самопізнання притаманна лише людині; здійснюється за допомогою розуму.

Самопрезентація – дії людини, спрямовані на пред'явлення власних якостей у суспільстві, самоподача.

Самореалізація – конструктивне виявлення та втілення людиною свого особистісного потенціалу, його розвиток та збагачення.

Саморегуляція – здатність людини керувати собою на основі сприймання й усвідомлення актів своєї поведінки та власних психічних процесів.

Самосвідомість – усвідомлення людиною себе самої як особистості: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, власних дій та вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, моральних, фізичних якостей тощо. Самосвідомість відзначається різноманітністю форм вияву. Такі форми, як самовідчуття, самоаналіз, самооцінка тощо, пов'язані переважно з пізнавальною стороною психічної діяльності... 3

вольовою стороною психічної діяльності особистості пов'язані її самовладання, самоконтроль, самодисципліна тощо.

Самосвідомість учителя – комплекс уявлень учителя про себе як професіонала, формується під впливом усвідомлених педагогом норм, моделей засвоєного досвіду, складає професійне кредо вчителя, його особистісну концепцію педагогічної праці на основі самопізнання, самооцінювання, вироблення індивідуальних стратегій професійного розвитку та самовдосконалення.

Сенс життя – центральний життєвий мотив людини, що відображає призначення її життя, самореалізацію.

Сенситивний період – чутливий, оптимально сприятливий до розвитку певних психічних функцій відрізок становлення особистості.

Сенсомоторна стадія (за Ж.Піаже) – перший етап когнітивного розвитку, що триває до двох років і характеризується пізнанням дитиною дійсності за допомогою елементарних дій з конкретними предметами.

Сиблінги – брати та сестри, що мають спільних кровних батьків.

Система К. С. Станіславського – це 5 принципів, які можуть бути застосовані педагогом: принцип життєвої правди; ідейної спрямованості; дії – підґрунтя переживання матеріалу для творчості; органічності творчості; творчого перевтілення в образ.

Соліпсизм немовляти – період абсолютного егоцентризму дитини першого року життя.

Сором – почуття, що відноситься до групи моральних і виникає в результаті усвідомлення людиною невідповідності своїх дій та вчинків тим нормам, яких вона дотримується в своєму житті. Сором розвивається у дітей під впливом критичних зауважень оточуючих людей.

Соціалізація – процес засвоєння соціального досвіду індивідом, що забезпечує його інтеграцію в суспільстві.

Соціальна ситуація розвитку – особливе поєднання внутрішніх процесів і зовнішніх умов психічного розвитку індивіда, типове для представників кожного вікового періоду.

Соціальний статус – становище людини в суспільстві, визначена соціальна роль.

Соціальний фактор психічного розвитку – сукупність зовнішніх суспільних і психологічних умов, з якими зіштовхується і взаємодіє індивід в ході становлення своєї особистості.

Соціальні стереотипи – розповсюджені в суспільстві судження, що мають узагальнений характер.

Спадковість – здатність живих організмів відтворювати родовий розвиток. В психології спадковість розглядається як компонент біологічного фактору психічного розвитку індивіда.

Спадковість соціальна (у тлумаченні Г.С. Костюка) – сукупність культурних досягнень людства, накопичених в процесі його історичного й суспільного розвитку.

Спілкування – дистанція – суб’єктивне підкреслювання різниці між партнерами (вікової, службової); незважаючи на позитивне ставлення до учнів, учитель тяжіє до авторитарності.

Спілкування – дружнє ставлення – стиль, коли вчитель на особистісно-позитивному ставленні до учнів (повага, інтерес) будує навчально-виховний процес.

Спілкування – загравання – стиль спілкування, коли вчитель за будь-яку ціну намагається сподобатися, отримати авторитет.

Спілкування – залякування – стиль, коли вчитель унаслідок особистої невпевненості або авторитаризму недобррозичливо ставиться до учнів (у творчому плані безперспективний).

Спілкування – один з універсальних способів вияву групової форми буття людей... Спілкування є необхідним елементом групової діяльності людей.

Спілкування на основі спільної творчої діяльності – стиль, основа якого єдність високого професіоналізму вчителя та його етичних настанов.

Спостереження (у психології) – метод цілеспрямованого сприймання зовнішніх виявів поведінки людини у звичних для неї умовах без активного втручання дослідника.

Спрямованість особистості - сукупність потреб,

інтересів, прагнень, життєвих цінностей та орієнтацій особистості, що визначає мотивацію її діяльності.

Стагнація особистісна – застій в особистісному розвитку людини, спричинений її зацикленістю на минулому та несприй- манням подальших змін ідентичності.

Старість – заключний період життя людини, що завершує дорослість і характеризується деяким зниженням життєвої активності, послабленням психічних функцій та процесів.

Статус психологічний – становище, яке займає індивід або група серед інших представників соціуму, а також система прав та обов'язків, що визначається цим становищем. Статус може мати формальні вияви – показник належності людини до певної соціальної групи (школяр, студент) та неформальні – показник міжособистісних взаємин чи ставлень (статус лідера, ізолюваного тощо).

Стереотип – консервативне загальноприйняте уявлення про щось чи когось. З однієї сторони стереотипи спрощують адаптацію людини в суспільстві, з іншої – пригнічують прояви індивідуальності особистості.

Стилі вирішення конфлікту – стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях.

Стиль – відносно стійка сукупність характерних і повторюваних рис людини, які виявляються в її мисленні, поведінці, спілкуванні. Стиль виробляється в ході теоретичного та практичного освоєння людьми навколишньої дійсності і передбачає, з одного боку, гнучке пристосування до неї, а з іншого – її революційну зміну.

Стиль педагогічної діяльності – інтегративна її характеристика, що відображає стиль керівництва, стиль стимулювання і когнітивний стиль учителя (викладача).

Стиль спілкування – індивідуально–типологічні особливості соціально–психологічної взаємодії педагога й учнів. У стилі спілкування знаходять вираження:

Стрес (від англ. stress – букв. – тиск, напруження) – 1) емоційний стан організму; виникає в напружених обставинах у відповідь на невизначені для організму подразники; 2)

комплексна психофізична реакція організму людини, яка складає сукупність стереотипних, неспецифічних реакцій, що ведуть до фізичної та психічної активності, напруги. Його фази: 1) реакція збудження – фаза мобілізації сил організму, 2) напруження, 3) виснаження.

Стресогенний фактор – ситуація, подія, що спричинює стресову реакцію людини.

Структура педагогічного конфлікту – складається з внутрішньої позиції (цілей, інтересів і мотивів) і впливає на хід конфліктної ситуації, знаходиться ніби «поза кадром» і зовнішньої позиції, що виявляється в умовній поведінці конфліктуючих, відображає їх точку зору, думки, пропозиції.

Структура творчого процесу – включає виникнення стану потреби, задум, його визрівання, інсайт, перевірку або практичне втілення рішення.

Сугестивна педагогіка – сугестопедія (з латинської мови *suggestum* – навіювання, нашіптування, але з античної мови „сугестопедія” – *suggest* – радити, пропонувати).

Суперечності психіки – неузгодженість, конфліктність між певними психічними проявами індивіда. Якщо ця неузгодженість розгортається між психікою індивіда та його оточенням, то виникає зовнішня суперечність, якщо між компонентами психіки самої людини – внутрішня.

Супідрядність мотивів (як психічне новоутворення дошкільників) – спроможність дошкільника підпорядковувати поведінку одному домінуючому мотиву над іншими, менш вагомими.

Сюжетно-рольова гра – форма ігрової діяльності, що передбачає наявність сюжету (відтворюваний зміст реальної дійсності) та відповідних ролей (імітація дитиною певної діяльності).

Тт

Такт (тактовність) (від лат. *tactus* – дотик, дія) – почуття міри, що підказує людині найделікатнішу лінію поведінки у відношенні до когось, чогось, уміння особи вести себе належним чином, виявляючи повагу до інших, зберігаючи почуття власної

гідності.

Такт педагогічний – тактовність педагогічна (від лат. *tactus* – дотик, відчуття, почуття) – почуття міри в застосуванні засобів педагогічного впливу на дітей. Проявляється в умінні вчителя поводитись належним чином, просто і переконливо розмовляти з вихованцями, поважати їхню гідність, ставити розумні й педагогічно обґрунтовані вимоги. Основою педагогічного такту є глибоке знання психології дітей, індивідуальний підхід у навчанні і вихованні. Прояв педагогічного такту – важлива умова дотримування авторитету вчителя, одне з джерел сили й ефективності його впливу на дітей.

Талант – 1) природний хист, вища здатність людини до певного виду діяльності (творчої, наукової, політичної), фізіологічні джерела таланту слід шукати у фізичній організації людини (особливості нервової системи, гостроті органів чуття, неповторному баченні світу, гнучкості пальців, тіла, швидкості реакції). Однак не природжена, а набута здатність людини, він формується і розвивається під впливом соціальних умов; 2) (з гр. *терези*) – якісно вищий рівень здібностей особистості.

Творча діяльність – діяльність, яка спрямована на вирішення протиріччя (розв’язання творчого завдання), для якої необхідні об’єктивні (соціальні, матеріальні) умови та суб’єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності), результат якої має новизну й оригінальність, особисту та соціальну значимість, а також прогресивність.

Творча особистість – 1) індивід, який володіє високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, який уміє відкинути звичайне, шаблонне, потреба у творчості для неї – життєво необхідна, а творчий стиль діяльності – найбільш характерний; це такий тип особистості, для якої характерна стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно–творча активність, яка поєднується з високим рівнем творчих здібностей і дозволяє їй досягти суспільно та особистісно значимих результатів в одному чи декількох видах діяльності.

Творчий акт – умовна одиниця творчого процесу.

Творчий процес – послідовність творчих актів у мозку людини, поєднання нормативних та евристичних компонентів.

Творчі здібності – синтез якостей особистості, який характеризує ступінь їх відповідності.

Творчість – 1) складне і водночас комплексне явище, зумовлене всім розмаїттям соціально–психологічних і психолого–фізіологічних передумов. Вона є умовою становлення, самопізнання і розвитку особистості. Вирішальну роль у творчому процесі відіграє розумова діяльність, що органічно поєднує в собі логічне мислення й уявлення. Творчий особистості властивий ансамбль, своєрідне поєднання здібностей. У цьому – у загальних рисах психолого–педагогічна суть даного феномена; 2) важлива форма соціальної практики людини, активізація творчого потенціалу суб'єкта у процесі особистісних змін передбачає «посилення його сензитивності», що зумовлює цю особливу роль у системі особистісних характеристик; 3) продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріали та духовні цінності суспільного значення.

Текучий інтелект – здатність інтелекту людини засвоювати нові знання.

Темп мовлення (від лат. tempus – час) – швидкість усного мовлення, яка вимірюється кількістю звуків або складів, що вимовляються за секунди.

Теоретичне ставлення до знань (як новоутворення пізнавальної сфери молодшого шкільного віку) – усвідомлення дитиною значимості знань, отриманих в початковій школі, для подальшого вивчення основ наук.

Тератогени – фактори пренатального розвитку дитини, що викликають відхилення у її фізичному та психічному розвитку. До найтиповіших тератогенів відноситься алкоголь, наркотичні речовини, медичні препарати.

Термінальна фаза – останній відрізок життя людини, передсмертний період.

Термінальна фаза розвитку людини – перший відрізок пренатального (внутрішньоутробного) розвитку, що починається від зачаття і триває до кінця 2-го тижня вагітності, характеризується утворенням зиготи, її дробінням, просуванням до матки і вживлянням (імплантацією) в маткове середовище.

Тест – 1) завдання стандартної форми, за якими проводяться випробування для визначення розумового розвитку, здібностей, вольових якостей та інших психофізичних характеристик людини; 2) запитальник, що розповсюджується як матеріал, який використовується для конкретних соціологічних досліджень.

Тест SAT (Scholastic Aptitude Test) США – тест на навчальні здібності. Визначає основні розумові здібності та разом з іншою інформацією про закінчення середньої школи показує можливості учня до навчання в коледжі.

Тест Векслера – один із широко використовуваних індивідуальних тестів інтелекту, розроблений американським психологом Д. Векслером.

Тест для перевірки підготовленості (англ. proficiency test) – перевірка матеріалу на початковому або на наступному етапі для оцінювання знань, умінь і навичок.

Тест з багатоваріантним вибором відповіді (англ. multiplechoice question) – тип питання, що використовується в тестах з вибірковими відповідями і в розгалужених програмах навчання. Як правило, на таке питання пропонується 4–5 можливих відповідей, у тому числі й відволікаючі варіанти відповіді, тобто неправильні, але можливі варіанти.

Тест креативності – сукупність методик для вивчення та оцінювання творчих здібностей особистості. Вивчення факторів творчих досягнень ведеться у двох напрямках: аналіз життєвого досвіду та індивідуальних особливостей особистості (особистісні фактори); аналіз творчого мислення та його результатів (фактори креативності – швидкість, чіткість, гнучкість мислення, чутливість до проблем, оригінальність і конструктивність при їх вирішенні тощо).

Тест на досягнення (англ. achievement test) – перевірка знань, навичок, розуміння, досягнутих індивідумом у певній галузі. Виявляє те, що засвоєно, а не узагальнені вміння, досягнуті в результаті життєвого досвіду. Існує три види тестів на досягнення – дії, усні й письмові. Тести дії призначені для виявлення вмінь виконувати дії з механізмами, матеріалами, інструментами. Письмові тести на досягнення даються на спеціальних бланках з питаннями. Усні тести – заздалегідь

підготовлена система питань.

Тест на здібності (англ. aptitude test) – тест, призначений для вимірювання особистості в певній галузі.

Тест на знання (англ. attainment test) – тест, призначений для вимірювання навченості в певній галузі знання.

Тест на уміння (англ. performance based test) – тест на здатність до досягнення бажаних результатів.

Тест невербальний (англ. inverbal test) – тест, зміст якого виражено символами, фігурами, цифрами або малюнками, але не словами.

Тест нормативний (англ. norm–referenced test) – тест для виявлення підготовленості в даній галузі у відповідності з певними нормами.

Тест підсумковий (англ. final test) – робота (залік), що проводиться по завершенні навчальної програми з метою визначити ступінь опанування матеріалу.

Тест прогностичний (англ. prognosis test) – тест, що використовується для передбачення майбутніх успіхів у певній предметній галузі.

Тест Рорчака – належить до логічних тестів. Їх мета – одержати інформацію про внутрішній світ дитини, її особистісні якості, особливості мислення, почуттів та емоцій. Тести Рорчака мають вигляд «чорнильних плям» різної форми та розміру, розглядаючи які людина повинна відповісти, які предмети чи фігури вона розрізняє серед цих плям на папері. Відповідь дає можливість створити уявлення про психологічний, емоційний, образний стан мислення людини.

Тести з об'єктивними відповідями (англ. objective – based test) – тест, спрямований на те, щоби по можливості виключити суб'єктивний елемент, він містить ряд питань, на які треба відповісти одним словом або контрольною позначкою.

Тести за шкалою Векслера – індивідуальний тест, що використовується для вимірювання загальних розумових здібностей. Шкала Векслера складається з двох частин, що містять 5 субтестів вербальної шкали та шкали дій. Субтести вербальної шкали включають завдання на обізнаність, розуміння, арифметичні завдання, знаходження схожості, словниковий запас. До шкали дій входять субтести на

конструювання з кубиків, лабіринти, завершення малюнків, кодування («будинок тварин»).

Тести за шкалою Станфорд–Біне – індивідуальний тест, спрямований на вимірювання розумових здібностей як у дітей, починаючи з дворічного віку, так і в дорослих. У завданнях тесту наголос робиться на вербальній сфері, проте багато завдань для молодшого віку потребують точних рухомих реакцій. Цей тест дозволяє визначити розумовий вік (MA) та коефіцієнт розумових здібностей (IQ). Вимірювальна система шкали Станфорд–Біне кваліфікує дитину як обдаровану, якщо її $IQ = 124$ і вище.

Тести мінімальної компетентності – тести, що включають: перевірочні вправи з основних предметів, в основному на уміння читати, писати та лічити. Проводяться в більшості шкіл США тричі протягом усього шкільного навчання: у 3–х (4), 8–х (9) та 11–х (12) класах.

Тести на завершення (англ. completion test) – 1) тест, що вимагає завершити щось ціле (речення або малюнок); 2) спосіб перевірки здатностей до питання та розуміння, заснований на відновленні пропущених у контрольному тексті слів.

Тести на інтелектуальність (англ. intelligence test) – метод групового або індивідуального оцінювання здатностей особистості до навчання, розв'язання задач і поведінки в нових ситуаціях. Результати тестування часто виражаються в числових коефіцієнтах.

Тести Слоссона – розроблені для індивідуального вимірювання вербального інтелекту в дітей та дорослих. Як правило, усі завдання тесту передбачають усні відповіді. Виключення становлять кілька завдань для маленьких дітей, які потребують рухових реакцій (з використанням паперу та олівця). Цей тест дозволяє визначати розумовий вік та IQ (див. IQ). Кваліфікаційним результатом у даному випадку є число 120 і вище.

Тестування – метод психологічної діагностики, що використовує стандартизовані задачі або запитання, які мають визначену шкалу оцінювання. Правильне проведення та інтерпретація тестування вимагає участі кваліфікованого психолога.

Техніка педагогічна – 1) комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці обраних методів педагогічного впливу як на окремих учнів, так і на дитячий колектив у цілому; 2) психофізіологічний апарат учителя.

Тип особистості лівопівкульний – переважно аналітичний, раціонально–логічний характер психічної діяльності, схильний до символічного, логічного мислення.

Тип особистості правопівкульний – домінування образного мислення, інтуїції, схильність до цілісного, синтетичного, образного мислення.

Типи особистості вчителя – сукупність свідомо обраних або інтуїтивно засвоєних якостей, які співвідносяться з найбільш яскравими рисами та сторонами його особистості.

Тривожність – схильність індивіда до переживання тривоги, що виникає внаслідок уявної чи реальної дії загрозливого фактора. Тривожність буває ситуативною (реакція на скороминучу небезпеку) та патологічною (постійне перебування у стані тривоги або надмірний її ступінь). Патологічна тривожність є показником дезадаптації людини в певних соціальних умовах.

Трудова діяльність – один із онтогенетичних видів діяльності людини; процес свідомого виконання індивідом конкретної праці. Для дорослих праця виступає провідною діяльністю.

Уу

Увага – форма психологічної діяльності людини, що виявляється в її спрямованості й зосередженості на певних об'єктах при одночасному абстрагуванні від інших.

Умова психічного розвитку – сукупність біологічних та соціальних особливостей розвитку певного індивіда. Умови мають варіативний характер на відміну від загальних факторів психічного розвитку.

Упертість дитяча – один із проявів неслухняності, безпричинний невинуватий опір дитини вимогам дорослого.

Упертість може проявитись у дитини як реакція на незадоволені потреби.

Урок бінарний – вид нестандартного уроку, який проводять з учнями фахівці різних предметів або різних галузей науки, техніки, культури.

Урок з різновіковим складом учнів – вид нестандартного уроку, що надає можливість показати перспективу розвитку даної проблеми, виховують прогностичне мислення, прилучають до колективної творчої діяльності.

Урок інтегрований – синтез змісту (способів пізнання) з декількох тем, предметів або видів діяльності навколо однієї проблеми.

Урок нестандартний – структурний зміст і форма яких викликає інтерес в учнів і сприяє їх розвитку та вихованню.

Уроки театралізовані – за змістом і структурою наближені до форм позаурочної роботи.

Учіння – один із генетичних видів діяльності людини, що сприяє ефективній соціалізації і виявляється у цілеспрямованому засвоєнні людиною знань, формуванні вмінь та навичок.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, уявлень, думок на базі її попереднього досвіду.

Уявлення – чуттєво–наочний образ предметів чи явищ дійсності, який зберігається і відтворюється у свідомості та без безпосереднього впливу самих предметів на орган чуття.

Фф

Фаза психічного розвитку – одиниця поділу онтогенезу, що характеризується змінами лише певної сфери психіки.

Фактор психічного розвитку – вихідна обов'язкова детермінанта психічного розвитку людини, що має загальний характер для всіх індивідів. Вікова психологія оперує трьома базовими факторами психічного розвитку індивіда – біологічною основою, соціальним середовищем та активністю самої людини.

Фалічна стадія (за З. Фройдом) – третя стадія психосексуального розвитку, в якій джерелом отримання насолоди та задоволення для дитини є її геніталії.

Фемінність (жіночність) – сукупність фізичних, психічних та поведінкових властивостей, які суспільство визначає як суто жіночі.

Фетальна фаза розвитку людини – останній етап пренатального (утробного) розвитку дитини, що починається з третього місяця вагітності і триває до народження. Впродовж фетальної фази відбувається подальший розвиток та вдосконалення всіх життєвих систем та функцій дитини у підготовці до народження та самостійного життя.

Філогенез – історичний процес розвитку всіх живих організмів на Землі. Психологія акцентує увагу на філогенетичному виникненні та розвитку психіки та відповідних їй форм поведінки.

Фонаційне дихання – 1) мовленнєве дихання, що дає змогу раціонально використовувати повітряний потік під час мовлення. Його основа – діафрагмально–реберне дихання; 2) складова педагогічної техніки, яка впливає на культуру мовлення вчителя. Порівняно зі звичайним йому притаманні більш скорочений та енергійний вдих і відповідний видих на м'язовій опорі дихальної системи, зокрема її діафрагмального та реберного відділів. Творення голосу в гортані потребує вміння використовувати головні та грудні резонатори, від чого залежить рівень музичних якостей голосу.

Формальних операцій стадія (за Ж.Піаже) – етап когнітивного розвитку індивіда, під час якого усувається залежність мислення від безпосереднього досвіду індивіда, формується спроможність до оперування абстрактними поняттями, висування гіпотез і формулювання умовисновків.

Функції педагогічного спілкування – комунікативна (обмін інформацією), інтерактивна (регуляція взаємодії партнерів зі спілкування), перцептивна (сприйняття однією особою іншої), виховна, організаційна.

Хх

Харизма (від гр. милість, благодать, божий дар, подарунок) – приписування особистості властивостей, які викликають поклоніння перед нею і беззастережну віру в її можливості.

Хобі-реакція підліткова – схильність підлітків переймати та розповсюджувати інтереси, захоплення ровесників, яка має поверховий та швидкоплинний характер.

Хранитель родини – місія представників середнього дорослого віку, що виявляється у збереженні сімейних традицій, налагодження зв'язку між членами родини різних поколінь.

Хронологічний вік – паспортний вік людини, кількість прожитих років.

Цц

Ціннісні орієнтації – 1) вибіркова відносно стійка система інтересів та потреб особистості; 2) система індивідуальних критеріїв для оцінки вчинків чи прагнень інших людей особистістю.

Чч

Чарівність – психологічна риса особистості. Термін „чарівність” вживається для позначення високих природних якостей людини – її вродливості, зовнішньої принадності в поєднанні з довершеною внутрішньою світу.

Шш

Шкільна зрілість дошкільняти – прийнятний рівень фізичного і психічного розвитку шестирічної дитини, що забезпечує її адекватне пристосування до умов шкільного навчання.

Школа передового досвіду – одна з форм передавання й поширення кращого педагогічного досвіду школам безпосередньої демонстрації зразків навчальної і виховної роботи, особливо були поширені в 60–ті роки.

Шлюбна адаптація вторинна – надмірне звикання членів подружжя один до одного, послаблення подружнього

кохання і пригнічення неповторного характеру шлюбного союзу.

Шлюбна адаптація первинна – процес пристосування членів подружжя до шлюбного життя, який полягає в поступовому взаємному узгодженні їх думок, почуттів та поведінки.

Шпитальність дитяча – явище відставання психічного та фізичного розвитку дитини немовлячого чи раннього віку, що спричинене дефіцитом спілкування з дорослими. Дитяча шпитальність часто проявляється у вихованців дитячих будинків чи дітей, що зростають у неблагополучних сім'ях.

Юю

Ювеналізм – розповсюджений в суспільстві культ молодості, переоцінка її переваг.

Юнацька субкультура – особливий етико-естетичний пласт, який визначає стиль життя, мислення молодих людей і відрізняється своїми звичаями, нормами та цінностями від уподобань дорослих.

Юнацький період – етап життя людини, що триває від 15 до 21 року і характеризується завершенням або стабілізацією основних систем психічного та фізичного розвитку. Юнацький період поділяється на дві фази – ранню юність (15-18 років) та власне юність (18-21 рік).

Яя

Я-концепція – відносно стійка усвідомлювана система уявлень та ставлень індивіда до самого себе. Я-концепція формується завдяки процесам самоусвідомлення.

Я-образ – складовий компонент самосвідомості, що складається з уявлень та знань особистістю власних якостей та особливостей. Я-образ втілюється в Я-реальному (уявлення про себе теперішнього), Я-ідеальному (уявний образ втілення найкращих якостей в собі) та Я-динамічному (набір якостей, які людина прагне змінити чи набути найближчим часом).

Список використаних джерел

1. Богданова Т. Л., Іванова О. В. Інноваційні технології в сучасній педагогічній психології : навч. посіб. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2024. 218 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : підручник / за ред. В. Ф. Моргуна. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2022. 340 с.
3. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2023. 284 с.
4. Вовк С. М. Психологічні особливості когнітивного розвитку дітей в умовах медіапростору. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2025. Том. IV, Вип. 22. С. 45–58.
5. Галян І. М. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2023. 224 с.
6. Данилюк І. В., Пащенко С. Ю. Психологія навчання та розвитку особистості в цифрову епоху : монографія. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 310 с.
7. Дуткевич Т. В. Психологія розвитку та вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 412 с.
8. Зиміна С. В., Ковальчук О. М. Термінологічний словник з психології вищої школи та педагогіки. Львів : Новий Світ-2000, 2023. 196 с.
9. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2022. 416 с.
10. Коваль І. В. Вікова психопатологія та психогігієна освітнього середовища : навч.-метод. посіб. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2025. 188 с.
11. Коробка Л. М. Психологія розвитку особистості в кризових умовах : монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 210 с.
12. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості в сучасному освітньому просторі: віковий вимір. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 89–104.

13. Кузнікова Л. М. Педагогічна психологія: інтерактивні методи та понятійні бази : метод. реком. Дніпро : ДНУ ім. О. Гончара, 2023. 120 с.
14. Осадько О. Ю. Сучасна педагогічна психологія: поняття, концепції, тренди : навч.-метод. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 248 с.
15. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. 2-ге вид., стер. Рівне : РДГУ, 2022. 460 с.
16. Потапчук Є. В., Ткачук Т. І. Психологічна безпека суб'єктів освітнього процесу : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2024. 254 с.
17. Психологічний словник: актуальна термінологія / за заг. ред. С. Д. Максименка. Київ : КНТ, 2023. 320 с.
18. Савчин М. В. Психологія розвитку людини : підручник. Київ : Академвидав, 2024. 384 с.
19. Сердюк Л. З. Педагогічна психологія в умовах цифровізації освіти : монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 264 с.
20. Синявський В. В. Психологія профорієнтації та професійного розвитку особистості : навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 296 с.
21. Термінологічний простір сучасної вікової та педагогічної психології : довідник / уклад.: А. М. Шевченко, Т. П. Іванова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. 175 с.
22. Цифрова трансформація освіти: віковий та педагогічний аспекти : зб. наук. пр. / за ред. Н. В. Чепелевої. Київ : Педагогічна думка, 2025. 192 с.
23. Шатило В. С. Особливості емоційного розвитку підлітків в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 72. С. 34–41.
24. Швалб Ю. М. Екологічна психологія освітнього простору : підручник. Київ : НаУКМА, 2024. 320 с.
25. Яланська С. П. Психологія розвитку творчого потенціалу майбутніх педагогів. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2022. 204 с.

Навчальний термінологічний словник

Н. Є. Герасімова

І. В. Герасимова

**ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ:
ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ**

Комп'ютерне верстання: Л. Г. Любченко

Підписано до друку 26.08.2026. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 3,7. Тираж 300 пр. Зам. №4419

Видавець і виготовлювач

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Адреса: 18000, м.Черкаси, бул.Шевченка, 81, кімн. 117,

Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 37-22-33,

e-mail: vyday@cdu.edu.ua, <http://www.edu.edu.ua>

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.